

Laisvė nuo dominavimo: P. Pettito respublikoniško pilietiškumo idealas

Elžbieta Žutautaitė

Vilniaus universitetas
elzbietazutautaitė@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0009-0009-1799-1676>
<https://ror.org/03nadee84>

Santrauka. Kintančios politinės aplinkybės ir besiplečianti pilietinės visuomenės sandara verčia ieškoti alternatyvos liberalizmo teorijai, kurios principai nėra pajėgūs sutelkti skirtingų piliečių grupių aktyviam veikimui. Be to, didėjantis nepasitenkinimas valdžia reikalauja sprendimo, kuris padėtų suvaldyti piliečių emocijas ir skatintų dialogą. Straipsnyje teigiama, kad Philipo Pettito plėtojama respublikoniška laisvės nuo dominavimo teorija yra svari alternatyva liberalizmui siekiant įgalinti piliečius politiškai veikti. Taip yra todėl, kad respublikoniška teorija yra sutelkta į laisvo veikimo apsaugą, puoselėjama budrumo dorybę skatina stebėti politinį gyvenimą ir prireikus suteikia galimybę įsitraukti, o pats dominavimo nebuvimo principas įpareigoja užtikrinti socialinį teisingumą. Vis dėlto laisvės nuo dominavimo teorija negali padėti spręsti visuomenės susiskaldymo problemos, nes numanoma, kad pilietis yra racionalus veikėjas, ir neieškoma būdų, kurie įtikintų oponuojančias grupes susikalbėti.

Pagrindiniai žodžiai: Pettitas, respublikonizmas, laisvė nuo dominavimo, pilietinis veikimas, dorybė

Freedom as Non-Domination: P. Pettit's Republican Ideal of Citizenship

Abstract. The constantly changing political circumstances and the expanding structure of civic society forces to search for an alternative to the theory of liberalism whose principles are incapable of mobilizing different groups of citizens for active participation. Moreover, the increasing dissatisfaction in government authorities calls for a solution to contain citizens' emotions and promote a dialogue. The paper argues that Philip Pettit's republican theory of freedom as non-domination is a valid alternative to liberalism to empower citizens for political action. The reason for this is that republican theory focuses on the protection of free agency, the virtue of vigilance encourages observation of political life and, if necessary, the opportunity to get involved, and the principle of non-domination itself imposes an obligation to ensure social justice. However, non-domination theory cannot address the problem of societal fragmentation because it assumes that the citizen is a rational agent and does not search for ways to persuade opposing groups to engage in a dialogue.

Keywords: Pettit, republicanism, freedom as non-domination, civic action, virtue

Padėka. Straipsnis parengtas pagal Lietuvos mokslo tarybos projektą (paraiškos Nr. P-ST-22-22). Autorė dėkoja projekto vadovui Viliui Bartninkui, taip pat Vytautui Ališauskui bei straipsnio recenzentams už naudingus patarimus ir konstruktyvią kritiką.

Received: 24/08/2024. Accepted: 17/06/2025

Copyright © Elžbieta Žutautaitė, 2025. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Besikeičiančios politinės aplinkybės skatina iškelti naujus klausimus apie pilietinį dalyvavimą. Pavyzdžiui, kaip į pilietinį gyvenimą paskatinti įsitraukti ilgą laiką izoliuotas ar marginalizuotas socialines grupes, tarkime, moteris, tautines, religines ir kultūrinės mažumas. Visuomenės heterogeniškumo ir skirtingų grupių tapatybių liberalus pilietiškumo universalumas neatliepia (Honohan 2017: 94). Paskirų grupių interesai ir savitos tapatybės peržengia privačią žmogaus sferą ir lemia, kad pilietinės visuomenės sandara nėra vienybė. Nevienalytiškumas visuomenėje gali paskatinti emocijų sustiprinamą susiskaldymą ir radikalizmą, o politinio elito vartojamo diskurso ir pilietinės nuomonės atskirtis – didinti piliečių nepasitikėjimą institucijomis (Benson 2023). Šioje įtampoje tarp didesnio piliečių įtraukimo į politinius procesus poreikio ir gilėjančios atskirties tarp visuomenės grupių ir valdžios reikia ieškoti naujos pilietiškumo teorijos, kuri atlieptų visuomenės grupių interesus. Jau ne vieną dešimtmetį šie svarstymai yra itin aktualūs ir politinėje filosofijoje. Willo Kymlickos (2002: 287) teigimu, reikšmingą vietą politinėje filosofijoje įgyjantys svarstymai apie pilietiškumo teorijas pratęsia neseniai vykusius debatus dėl teisingumo. Vadinasi, sutarimas dėl pilietinio dalyvavimo turi sutvirtinti teisingai įsteigtas politines institucijas ir puoselėti socialinį teisingumą. Taigi, heterogeniškos visuomenės įgalinimui reikia neutralios politinės platformos, per kurią piliečiai galėtų inicijuoti ar prisidėti prie pokyčio, ir įtraukti socialinių sąlygų visoms visuomenės grupėms.

Neorespublikoniška laisvės nuo dominavimo teorija, sujungdama nuo senovės Romos laikų gyvus respublikonizmo principus, siūlo sprendimą. Philipas Pettitas teigia, kad esminė laisvės egzistavimo sąlyga yra dominavimo nebuvimas. Dominavimas gali būti suprantamas kaip santykis tarp šeimininko ir vergo (Pettit 1997: 22). Toks santykis pasižymi tuo, kad savaiame nesuponuoja, jog vergo pozicijoje esantis asmuo nuolat patiria įsikišimus, arba, kitaip tariant, intervenciją, dėl kurios jo laisvė, kaip ją supranta liberalai, nukenčia. Vis dėlto tai, kad dominuojamas asmuo nepatiria tiesioginio įsikišimo, nekeičia to, kad jo žemesnis statusas išlieka. Esminė aplinkybė, kuri dominuojančiam suteikia tokią poziciją, yra tai, kad jis turi galią, taigi resursus, socialinę padėtį, įsikišti į kito asmens pasirinkimą. Liberalai neorespublikonišką laisvės sampratą kritikuoja sakydami, kad ji yra negatyvi – kaip intervencijos pasirenkant nebuvimas (Carter 2001: 43). Vis dėlto Pettitas siekia pabrėžti, kad laisvė nuo dominavimo skiriasi nuo liberalios laisvės, nes respublikoniška laisvė yra tiesiogiai susijusi su pilietiniu veikimu valstybėje.

Pilietiškumo tema Lietuvos politinės filosofijos kontekste iki šiol nebuvo itin nagrinėta. Renata Bikauskaitė (2011) savo straipsnyje „Rūpestis ir pilietiškumas“ analizuoja liberalaus ir šiuolaikinio respublikoniško pilietiškumo modelius, tačiau išsamių tyrimų, skirtų išskirtinai Pettito filosofijai nagrinėti, Lietuvoje stokojama. Vis dėlto Pettito pilietinio veikimo modelis Lietuvoje yra aktualus. Jis gali padėti atkreipti dėmesį ir įtraukti į pilietinę diskusiją iki šiol pripažinimo negaunančias socialines grupes, pavyzdžiui, homoseksualius asmenis. Be to, respublikonizmo skatinamos dorybės turėtų padėti atpažinti užsimezgančius valdžios dominavimo atvejus, kurie neretai gali būti remiami priešišku valstybių, kurios siekia susilpninti ir suskaldyti pilietinį atsparumą. Taigi, šis darbas bus plėtojamas

toliau nurodytais žingsniais. Pirmiausia bus parodyti respublikoniškos ir liberalios laisvės koncepcijų skirtumai pabrėžiant respublikonizmo dėmesį asmens veikimui. Antroje dalyje bus išskirta veikimo paradigmos įtaka respublikoniškoms dorybėms ir parodyta, kaip jos dera su įstatymais. Trečioje dalyje bus parodyta, kaip laisvės nuo dominavimo teorija yra susijusi su socialiniu ir instituciniu teisingumu ir kokius pilietiškumo iššūkius padeda spręsti. Šiame darbe bus teigiama, kad laisvė nuo dominavimo įgalina piliečius veikti politinėje visuomenėje, tačiau Pettitas nepasiūlo būdų, kurie leistų suvaldyti politines emocijas ar įtikintų susikalbėti.

Respublikoniškas pasirinkimas kaip veiksmas

Vieni pagrindinių neorespublikonų kritikų yra liberalai. Jų manymu, Pettito teorija laikytina liberalia. Taip yra dėl kelių priežasčių. Visų pirma, liberalų teigimu, respublikonizmas, kaip ir liberalizmas, vartoja teisinę įstatymo kalbą ir sąvokas, skirtas laisvei apsaugoti (Pocock 1981: 355). Tokie principai kaip įstatymo viršenybė ar valdžių padalijimas gali būti priskirtini ir respublikonams, ir liberalams. Vis dėlto klasikiniai respublikonai, tokie kaip Ciceronas ar Renesanso mąstytojai, kelia liberalizmui nebūdingą bendrojo gėrio idėją. Bendrasis gėris yra tai, ko įsteigimu ir išlaikymu yra suinteresuoti visi piliečiai (Kohn 2024). Pavyzdžiui, nūdienos kontekste tai galėtų būti gynyba, kuri bendru pilietinės visuomenės sutarimu turi būti stiprinama didinant finansavimą gynybą užtikrinančiai infrastruktūrai ir pan. Tačiau Pettitas šios koncepcijos atsisako. Bendrąjį gėrį jo teorijoje pakeičia piliečiams bendras politinis idealas, kuriuo tampa dominavimo nebuvimas. Politinis idealas yra tai, ką valstybė prisiima skatinti ir puoselėti visuomenėje, savotiškas kriterijus, pagal kurį vertinamos valstybinės institucijos ir jų veiksmai (Pettit 1997: 80). Normatyviniu požiūriu, liberalizmo tikslas taip pat yra politinis idealas, kuris liberalams yra intervencijos nebuvimas (Wall 2003: 307). Taigi, abi teorijos steigia panašias institucijas ir siekia politinio idealo, kuriuo tampa laisvė. Tačiau kone labiausiai kritikos sulaukiantis Pettito respublikonizmo aspektas yra tai, kad laisvė nuo dominavimo yra pasirinkimo laisvė (Pettit 2012: 26). Šiuo aspektu ši laisvės samprata sutampa su liberalia negatyvia laisve, nes abiem atvejais siekiama apsaugoti asmens laisvę netrukdomam pasirinkti. Vis dėlto čia galime įžvelgti esminį respublikonų ir liberalų skirtumą. Liberalai ir respublikonai patį pasirinkimą supranta nevienodai. Liberalioje mintyje pasirinkimai vertinami per jų kiekybę (Harbour 2012: 199) – kuo daugiau pasirinkimo galimybių, tuo didesnė ir laisvė. Tuo tarpu respublikonizmo atstovai mano, kad pasirinkimai pirmiausia turi būti kokybiški. Tad kas apibrėžia pasirinkimo kokybiškumą? Kokybiškas pasirinkimas yra tiesiogiai susijęs su veiksmu. Tam, kad būtų galima suprasti veiksmo reikšmę pasirinkimui ir pamatyti, kaip veikimą traktuoja patys respublikonai, reikia trumpai aptarti respublikonizmo santykį su veiksmo filosofija.

Veiksmo filosofija (angl. *philosophy of action*) siekia atsakyti į klausimą, kas padaro kažką veiksmu (Glasscock, Tenenbaum 2023). Paprastai veiksmas yra suprantamas kaip įvykis, kuris kyla iš valios ar troškimų, tačiau egzistuoja ne viena teorija, bandanti paaiškinti, kaip atskirti veiksmą nuo bet kokio kito atsitiktinumo. Pastaruoju metu daug dėmesio

sulaukia neoaristotelinė veiksmo teorija, kuria teigiama, kad veiksmas yra neatskiriamas nuo praktinio proto (Anscombe 2000). Ši teorija teigia, jog veiksmas reikalauja suvokimo, ko juo yra siekiama ir kaip tai pasiekti (Glasscock, Tenenbaum 2023). Tai reiškia, kad veiksmui reikia veikėjo sąmoningumo ir nenutrūkstamo įsitraukimo. Bet kuo tai susiję su respublikonišku pasirinkimu? Respublikonai integruoja veiksmo filosofiją pabrėždami, kad pasirinkimas yra ne tik rezultatas, bet ir sąmoningas veikimas jo siekiant. Jei veiksmas siekiant turimo pasirinkimo bus sutrukdytas dominuojančios valios, pasirinkimas taps bevertis. Iš čia ir skirtumas tarp liberalų ir respublikonų, mat pasirinkimų skaičius numato tik jų abstrakčią galimybę, tačiau kokybė – įgyvendinamumą ir patvarumą. Pasitelkime pavyzdį: jei rinkimai vyko skaidriai ir sąžiningai, tačiau laimėjo ne mano palaikoma politinė jėga, savaime nesu mažiau laisva (Pettit 2012: 139). Šis pavyzdys taip pat primena, kad esama pasirinkimų, kurie, nors ir atliekami vieno asmens, turi įtakos platesnei visuomenei. Neapsvarstydami veikimo, negalime suprasti ir to, kaip mūsų pasirinkimai veikia kitus žmones. Pavyzdžiui, turėdama teisę į savo nuomonę vienu ar kitu klausimu ir galimybę tą nuomonę išsakyti, galiu ką nors įžeisti, taigi, sukeliu poveikį kitiems žmonėms. Todėl neprasminga izoliuoti privačią ir viešą asmens erdvę, kaip tai neretai daro liberalai. Juk, galų gale, veiksmas neišvengiamai įtraukia ir kitus dalyvius, sulaukia atgarsio ir taip išsitempia laike ir erdvėje. Tai reiškia, kad, galvodami apie pasirinkimą, turime nepamiršti, kad jis turi įtakos kitiems žmonėms ir kad pats veikimas renkantis yra reikšmingesnis laisvei už to pasirinkimo rezultatą. Taigi, veiksmas nėra atsitiktinis įvykis, o tęstinis procesas.

Norint pagrįsti proceso svarbą respublikoniškai laisvei reikalinga pasitelkti veiksmo kaip proceso teorinę prieigą. Veiksmo kaip proceso teorija iškilo kaip kritika veiksmo kaip įvykio teorijai (Glasscock, Tenenbaum 2023). Veiksmo kaip įvykio pavyzdys būtų toks: „Tomas parašė knygą“, o veiksmo kaip proceso – „Tomas rašo knygą“. Veiksmas kaip įvykis pasirodo kaip epizodas ar akimirka. Jis yra vienalaikis ir baigtinis, erdvė, kurioje veiksmas vyksta, jau yra užfiksuota. Tuo tarpu veiksmo kaip proceso atveju nėra laiko ir erdvės apribojimų. Knygos rašymas kaip procesas gali trukti kelis mėnesius, metus ar net dešimtmečius. Erdvė taip pat kinta – knygą Tomas galbūt rašo namuose, bibliotekoje, kaviniėje ar dar kur nors. Taigi, veiksmo kaip proceso teorija numato veiksmą veikia kaip asmens būseną ar veiklą, o ne paskirą baigtinę akimirką.

Veiksmo kaip proceso prieiga leidžia ir pasirinkimą suprasti kaip veiksmą, kuris reikalauja ne tik įvykio galimybės, bet ir viso proceso, kurio metu pasirinkimas įgyvendinamas. Kitaip tariant, pasirinkimas yra procesas. Pirmiausia, pasirinkimui ir veiksmui reikalingas apmąstymas ir planavimas (Glasscock, Tenenbaum 2023). Taip pat ir respublikonams rūpi, kad asmuo nebūtų dominuojamas planuojant savo veiksmus. Respublikonizmo teorijoje nedominuojamas ir laisvas žmogus yra apsaugotas nuo psichologinio spaudimo svarstant pasirinkimus ir planuojant savo žingsnius. Iš čia kyla ir pareiga valstybei puoselėti tokią aplinką, kurioje piliečiai gali saugiai planuoti savo gyvenimą (Wall 2003: 322). Antras aspektas yra susijęs su tuo, jog procesas yra nuolatinė kaita, o ne paskirų įvykių grandinė (Steward 2012: 384). Ši kaita reikalauja asmens įsitraukimo ir kontrolės viso proceso metu, jis negali likti pasyvus, jei trokšta įgyvendinti savo tikslą. Pastarasis aspektas dera

su respublikonišku principu, kad laisvei užtikrinti asmuo turi būti įgalintas kontroliuoti savo ir kitų asmenų veiksmus savo atžvilgiu (Pettit 2012: 57). Tai reiškia, kad jis turi pats valdyti savo pasirinkimus ir gebėti prisiimti atsakomybę už juos. Asmuo taip pat turi turėti priegią prie instrumentų, kuriais galėtų užtikrinti, kad kiti asmenys nepažeis jo laisvės, o pažeidę bus priversti prisiimti atsakomybę ir sulaukti sankcijų. Galų gale, veiksmo filosofijos teoretikė Helen Steward (2012) akcentuoja, jog pats asmuo yra individualus procesas. Žmogus auga ir sensta, keičia savo išvaizdą, pasaulėžiūrą, įgyja išminties likdamas tuo pačiu žmogumi. Šis paskutinis aspektas yra artimas respublikoniškam principui, kad žmogus turi būti laisvas kaip asmuo, o ne tik privačiame gyvenime ar paskiruose pasirinkimuose (Lovett, Pettit 2018: 4). Jis turi būti laisvas kaip nuolat besikeičiantis, prarandantis vienas savo ypatybes ir įgyjantis kitas. Liberalai neįvertina žmogaus veikimo reikšmės pasirinkimui, nors veikimas ir apibrėžia asmenį kaip tokį. Todėl pavojus veikimui kartu yra grėsmė konkrečiam asmeniui. Tai leidžia teigti, kad nors dominavimo nebuvimas, kaip ir intervencijos nebuvimas, yra politiniai idealai, reiškiantys laisvę pasirinkti, patį pasirinkimą respublikonai supranta kitaip. Tačiau kodėl tai yra reikšminga ir kokią įtaką pasirinkimas kaip veiksmas turi pilietiniam įsitraukimui?

Dorybių ir įstatymų veikimo sintezė

Parodžius, kad respublikonai, formuluodami savo laisvės teoriją, remiasi veiksmo filosofija, verta pažvelgti, ką ji gali pasiūlyti daugiau nei liberalizmas ir kaip tai susiję su pilietiškumu. Pettito laisvės nuo dominavimo koncepcijos išskirtinumas yra tas, kad iš laisvės kyla pilietinės prievolės ir socialiniai įsipareigojimai. Tai reiškia, kad laisvės negalima užtikrinti be pilietinės dorybės kultivavimo ir socialinio bei institucinio teisingumo ir atvirkščiai – laisvės įtvirtinimas lemia pilietiškumo klestėjimą ir socialinę gerovę. Pradėkime nuo pilietiškumo. Pritaikant veiksmo teoriją galima paaiškinti respublikonišką pilietinio įsitraukimo idealą. Vienas iš būdų piliečiams įsteigti bei išsaugoti savo laisvę ir įsitraukti į pilietinį veikimą yra budrumo dorybės kultivavimas ir iš jo kylantis užginčijimas¹. Budrumas yra nuolatinė valdžios veiksmų stebėseną, kuri palaiko valdžios institucijų atskaitingumą (Pettit 2012: 226). Kitaip tariant, tai yra nuolatinis pasiruošimas užginčyti grėsmę laisvei keliančius valdžios sprendimus. Be to, užginčijimo veiksmas gali būti įvykis, o budrumas yra procesas. Jis trunka nuolat ir nėra sutelktas į tikslą. Užginčijimas gali tapti jo pasekme, jei kyla pavojus laisvei, bet užginčyti tam tikrų valdžios sprendimų gali ir neprireikti. Todėl budrumas yra susijęs su valdžios kontrole. Jau minėjome, kad vienas svarbiausių respublikonizmo teorijos principų yra asmens įgalinimas kontroliuoti

¹ Užginčijimas (angl. *contestation*) yra siejamas su užginčijamąja demokratija (angl. *contestatory democracy*). Tokia demokratijos forma remiasi principu, kad teisingai sutvarkytos demokratinės institucijos turi suteikti galimybę piliečiams užginčyti jų demokratiškus atstovų sprendimus (Lovett 2022). Tokia valdymo forma yra palaikoma Pettito ir kitų šiuolaikinių respublikonų. Be to, Pettito manymu, užginčijimą sutvirtintų tam skirtos institucijos, pavyzdžiui, apeliaciniai teismai ar komitetai. Daugiau žr.: Pettit 1997; Pettit, P., 1999. Republican Freedom and Contestatory Democratization. In: *Democracy's Value*, eds. I. Shapiro, C. Hacker-Cordon. Cambridge: Cambridge University Press, 163–190.

kitų asmenų veiksmus savo paties atžvilgiu. Būtent budrumas ir atspindi tokią kontrolės formą. Piliečiai nuolat stebi valdžios veiksmus ir yra pasiruošę juos užginčyti, jei šie nesutaptų su jų pačių interesais. Taigi, budrumas yra procesualus veikimas, nes trunka nuolat (Pettit 1997: 69) ir apibrėžia tai, kaip turėtų būti kontroliuojama valdžia. Jis tampa nuolatine piliečio būseną respublikoje. Tai reiškia, kad budrumas neturi nustatyto pradžios ar pabaigos taško ir formaliai gali veikti tol, kol valstybė yra tvarkoma respublikonizmo principais. Čia kyla jo trūkumai – budrumo tarp piliečių nebepakanka, jei valstybė pasuka autoritarizmo ar kito piliečių valios nepaisančio režimo kryptimi. Be to, budrumo lygmuo gali varijuoti tarp skirtingų piliečių grupių ir visuomenių. Nors šis principas laikomas tokiu, kuris gali būti lengvai perkeltas ir plačiai pritaikomas (Bose 2024: 1616), socialiai ir ekonomiškai pažeidžiamose valstybėse budrumas gali neįsitvirtinti (Phillips 2000: 14–16). Tai reiškia, kad budrumo dorybės pakanka ir ji veikia tik respublikonizmo ribose.

Vis dėlto, kaip jau užsiminėme, pilietinis veikimas apima tik dalį laisvės įtvirtinimo. Tad budrumas turi būti palaikomas institucinių priemonių, o šią funkciją atlieka įstatymai. Įstatymai jau turi būti tinkamai sureguliuoti, kad piliečiams netektų eikvoti savo laiko sprendžiant dėl kiekvieno iš jų. Tinkama teisėtvara reikalinga ir tam, kad neįsivyratų chaosas ir nereikėtų griebtis protestų ar streikų. Teisingais įstatymais paremta valstybė turi veikti tarsi automobilis, važiuojantis autopiloto režimu. Vairuotojas – pilietis – nusprendžia, kokiomis funkcijomis – įstatymais – turi būti varomas automobilis. Nustatytomis funkcijomis transporto priemonei riedant vairuotojas neturi būti nuolat įsivėręs vairo, nes ji važiuoja taip, kaip jis pats užprogramavo. Vis dėlto jis neturi užsnūsti, nes gali tekti priimti nenumatytą sprendimą, pavyzdžiui, apsisukti, arba viena iš funkcijų gali nustoti veikti ar pradėti veikti ne taip. Kitaip tariant, jis turi būti budrus – nuolat stebėti situaciją, o jai pakitus imti vairą į savo rankas. Taip piliečiai ir įstatymai veikia kartu. Piliečiai veikia tam, kad teisingai veiktų įstatymai, o pastarieji įgalina budrumui piliečius. Įstatymais sutvarkyta ir budrumu palaikoma politinė sistema yra idealios sąlygos piliečio gyvenimui valstybėje. Jam nėra jokio pagrindo nuolat dalyvauti politiniuose įvykiuose, o ir politinių įvykių respublikoniškai sureguliuotoje valstybėje neturėtų būti daug. Masiniai protestai, virstantys streikais ir viešųjų erdvių niokojimu, taip pat yra toli nuo respublikoniško idealo. Respublikonai kliaujasi politiniais procesais, kurie įveda darną ir pastovumą, leidžia be reikšmingų nuokrypių gyventi kasdienį gyvenimą. Tačiau ko reikėtų imtis, kai radikalūs ideologiniai judėjimai tampa politine kasdienybe?

Pettitas mano asmenį – taigi ir pilietį – esant racionalų, todėl neįvertina emocijų vaidmens politikoje ir visuomenėje. Numanoma, kad respublikos pilietis racionaliai vertina savo interesus ir pasveria, kuomet vienokia ar kitokia neteisybė yra verta ir kokio atsako. Be to, Pettito (2021) manymu, piliečiai intuityviai supranta, kad nenaudinga nepaklusti kolektyviniams dėsniams ir standartams, nes tokiu būdu jie prarastų pagarbą kitų piliečių akyse². Net ir piliečių nepasitenkinimas valdžia, pavyzdžiui, krizės valdymo atveju, yra racionalus, nes parodo valdžios nusižengimą visuomeniniams standartams. Neatmetant to,

² Daugiau apie Pettito plėtojamą pagarbos ekonomiką (angl. *economy of esteem*) COVID-19 pandemijos valdymo perspektyvoje žr. Pettit (2021).

kad valdžios atstovų veiksmai ne visuomet yra pagrįsti ir naudingi visuomenei, vis dėlto tai nepaaiškina, kodėl piliečiai ir jų grupės gali jausti ir nepagrįstas ar nevisiškai pagrįstas emocijas tam tikrais klausimais, nors valstybės veiksmai yra racionaliai pasverti. Tarkime, ilguoju laikotarpiu naudingas projektas gali pareikalauti nuostolių artimoje perspektyvoje ir dėl to sukelti piliečių pasipiktinimą. Marthos Nussbaum (2013: 2–3) teigimu, klaidinga manyti, kad tik fašistinės ir šovinistinės visuomenės pasižymi emocionalumu. Visą emocijų spektrą galima rasti ir šiuolaikinėse demokratijose – pasididžiavimą, pyktį, atjautą ir pan., kurios ne visada yra racionaliai motyvuotos ir gali pasireikšti destruktiviais veiksmais. Be to, pasak filosofės, visoms visuomenėms ir paskiriems asmenims būdingas instinktas pirmiausia apsaugoti save. Ir pats Pettitas (1997: 211) pripažįsta, kad asmuo yra linkęs būti korumpuotas. Tai reiškia, kad jis nebus visuomet pasiryžęs paaukoti savo asmeninius interesus dėl visuomenės ar valstybės gerovės. Be to, Pettitas pervertina institucijų reikšmę, nes jos vis tiek tam tikra prasme išlieka kaip negyvas mechanizmas, su kuriuo piliečiams sunku tapatintis (Cizewska-Martyńska 2021: 314). Linkusi į sugedimą asmens prigimtis reikalauja įtikinimo ir sprendimo, suvaldančio ir pozityviai nukreipiančio piliečių emocijas, tačiau Pettitas to pasiūlyti negali. Todėl visuomenėje vyraujančios kintančios emocijos, kurios perbraižo socialines sistemas, lemia, kad valstybės mechanizmas negali visuomet veikti be priekaištų. Socialiniai pokyčiai reikalauja keisti esamus įstatymus ar kurti naujus. Tačiau kaip tai susiję su laisve ir jos apsauga? Be to, ko piliečiai turi imtis, kai valdžia neatsižvelgia į pakitusius socialinius visuomenės reikalavimus?

Laisvė nuo dominavimo ir socialinis teisingumas

Respublikonai, kitaip nei negatyvios laisvės gynėjai, įstatymus mato kaip kuriančius, o ne ribojančius laisvę. Nors liberalai pripažįsta, kad įstatymai yra būtini laisvei įsteigti ir išsaugoti, bet koks įstatymas vis tiek yra įsikišimas, todėl savaime mažinantis laisvę. Tuo tarpu respublikonai nemano, kad intervencija savaime yra blogai, pavyzdžiui, įstatymai yra teigiama intervencijos forma. Dar daugiau – įstatymai ne tik nemažina laisvės, o ją net ir didina. Visų pirma, įstatymais įtvirtinama lygybė ir socialinis teisingumas tarp pačių piliečių. Lygybės reikšmė respublikonizme pasirodo nagrinėjant pačią laisvę nuo dominavimo. Jau minėjome, kad dominavimas yra galia. Frankas Lovettas (2010: 131) teigia, kad dominavimas sukuria išnaudojimo sąlygas, kai dominuojantysis gali pasitelkti savo padėtį išgauti materialinės ar socialinės naudos iš silpnesniojo. Tai reiškia, kad dominavimas yra paremtas nelygybe, mat vienas asmuo, turėdamas galią, yra hierarchiškai aukščiau už galios neturintį (Pettit 1996: 588). Vadinasi, tik nedomnuojamas, taigi, laisvas, asmuo kartu yra lygus su kitais – lygybė įsitvirtintų kartu su laisve. Laisvė nuo dominavimo kaip lygybė tarp piliečių suponuoja, kad dominavimo nebuvimas visuomenėje turi pasiskirstyti tolygiai. Mat jei vieni yra laisvesni nuo dominavimo, o kiti mažiau laisvi, vėl įsivyrąja nelygybė. Tai reiškia, kad dominavimo nebuvimo kriterijus padeda spręsti paskirstomojo teisingumo (angl. *distributive justice*) problemą. Paskirstomojo teisingumo svarstymuose klausiami, koks būdas yra etiška geriausias norint lygiai išskirstyti gėrybes ir naštas (Lamont, Favor 2017). Respublikonai sakytų, kad tam, jog būtų įmanomas tolygus do-

minavimo nebuvimo visuomenėje išsidalijimas, tiems, kurie yra santykinai prastesnėje galios pozicijoje, turėtų būti skirta daugiau teisinių ir finansinių išteklių nei tiems, kurie yra geresnėje. Pavyzdžiui, skirti teisinę apsaugą ir teikti finansines paskatas darbdaviams jaunų moterų išlaikymui darbo rinkoje motinystės atostogų metu.

Laisvės nuo dominavimo teorijos pritaikymas paskirstomojo teisingumo klausimui reiškia, kad dominavimo nebuvimas siejasi ir su teisingumu. Negebėjimas panaikinti dominavimo neleidžia įsivyravimui ir teisingumui. Tačiau dominavimo panaikinimui socialinio teisingumo, kurį reguliuoja valstybė, nepakanka, reikia įsteigti ir institucinį teisingumą. Teisingi įstatymai saugo piliečius ne tik vieną nuo kito, bet ir jų laisvę nuo pačios valstybės. Piliečiai turi būti lygūs prieš valstybę. Valstybė, anot Pettito, turi savo agentišumą, kitaip tariant, ji nėra tik „beasmenis taisyklių aparatas“ (Pettit 2012: 133). Vis dėlto ji išlaiko galios monopoliją, kuri įstatymų veikimo sąlygomis visuomet viršys paskirų asmenų ar jų grupių galią. Taigi, valstybė yra galinga veikėja, kuri taip pat gali dominuoti prieš piliečius. Šiuo atveju valstybės dominavimas reiškia skirtingų piliečių ir jų grupių statuso nelygybę valstybės atžvilgiu. Juk lygus piliečių statusas yra ir lygios galimybės (Laborde 2008: 11), kurias skirsto valstybė. Jei vienos grupės tokių galimybių, pavyzdžiui, politinių ir socialinių teisių, turi daugiau, tuomet kitos, kurios neturi, yra nelygios su kitomis ir dėl to mažiau laisvos. Tai reiškia, kad mažiau teisių ir laisvių turinčios grupės yra dominuojamos valstybės. Pavyzdžiui, jei tos pačios lyties pora norėtų įteisinti savo santykius partneryste ar santuoka, tačiau jų gyvenamojoje šalyje tokios galimybės nebūtų, šie žmonės būtų dominuojami valstybės. Nors tos pačios lyties asmenų sąjunga nėra draudžiama, teisiškai nėra sureguliuota, todėl negalima. Reikalingų įstatymų priėmimas leidžia pripažinti tam tikras visuomenės grupes ir jų problemas, o kartu prisidėti prie teisingumo įsivyravimo.

Tokiu atveju, kai valdžia negeba priimti piliečių interesus atspindinčių įstatymų arba neatsižvelgdama į jų poreikius juos keičia, reikia griebtis užginčijimo. Anksčiau aptartas budrumas legitimuoja galimybę pareikšti savo susirūpinimą ir užginčijimo būdu užkirsti kelią žeminantiems dominavimo santykiams. Taip užginčijimas tampa piliečio balso institucionalizavimo galimybe. Gebėjimas suteikti balsą skirtingoms socialinėms grupėms artikuluoti savo rūpesčius yra vienas iš metapolitinės kalbos bruožų (Pettit 1997: 131). Metapolitinė kalba yra reikalinga tam, kad skirtingos visuomenės dalys girdėtų viena kitą, tai reiškia tam, kad visuomenėje viena ar kita grupė nepranyktų. Metapolitinės kalbos įtvirtinimas reikšmingas tuo, kad tokiu atveju nėra pagrindo užgniaužti kitų žmonių veikimo ir atmesti jų keliamų problemų. Reikalavimą suteikti instrumentą ir platformą rūpesčiams išsakyti laisvės nuo dominavimo teorija sėkmingai įvykdo. Tad kaip pilietinis veikimas gali atrodyti praktiškai? Vienas iš būdų praktiškai gauti platformą užginčijimui ir įkūnyti metakalba paremtą diskusiją yra komitetai³. Komitetai reikalingi ten, kur partinė priklausomybė gali apsunkinti piliečių interesus atspindinčio sprendimo priėmimą (Pettit 2014: 131). Tai gali būti formalus ar neformalus įvairiems klausimams diskutuoti ir spręsti

³ Pettitas komiteto sąvoką vartoja ir apibūdindamas idealaus demokratinio valdymo valstybėje modelį, kaip paralelę pasitelkdamas daugiabučio gyventojų komitetą, daugiau žr. Pettit (2008).

sukurtas organas. Pavyzdžiui, tai galėtų būti svarbiems miesto sprendimams priimti tam tikram laikotarpiui suburta miestiečių patariamoji taryba ar strateginio pobūdžio vienam kartui sukurtas piliečių komitetas, kuriame diskutuojama dėl ilgesnio laikotarpio vizijų ir problemų sprendimo būdų.

Vis dėlto laisvė nuo dominavimo netenkina kito metapolitinės kalbos kriterijaus: pasitelkus visuomenėje suprantamas ir pripažįstamas idėjas ir paradigmas tapti savotiška pilietinės diskusijos moderatore (Pettit 1997: 131). Laisvė nuo dominavimo suteikia forumą problemas išsakyti, tačiau neužtikrina, kad viena grupė supras kitos problemas. Šiuo metu daugelyje Vakarų visuomenių vyraujančios sąmokslo teorijos, kylančios dėl nusivylimo politinių institucijų negebėjimu suvaldyti krizes, verčia eizėti homogenišką tikrovės suvokimą. Tai savo ruožtu reiškia, kad visuomenė praranda bendrai pripažįstamas idėjas ir paradigmas pilietiniam dialogui plėtoti. Įsivyrąja daugiasluoksnė episteminė problema – politinio elito sprendimai neturi supratimo ir palaikymo visuomenėje, negana to, pilietinė visuomenė taip pat skyla praradusi vienijančią diskursą. Pettitas neturi atsakymo, kaip būtų galima pozityviai suvienyti konfliktuojančias ar net nesikalbančias grupes. Jis mano, kad nedominuojamas pilietis ir piliečių grupės yra susitapatinę su savo valstybe ir įstatymais, nes šie leidžia jiems veikti, o piliečiai gali įstatymus kurti. Kitaip tariant, jis nepasiūlo principų, su kuriais *a priori* privalėtų sutikti visi – tikrovės pamatinių idėjų, dėl kurių dabar reikia susitarti iš naujo. Taigi, stokoja to, ko reikalauja vienas iš metakalbos kriterijų. Net jei valstybė suteikia galimybę užginčyti, piliečių nepasitenkinimas gali kilti dėl to, kaip problemoms yra suteikiamas prioritetas. Tarkime, įstatymų leidėjas gali atmesti ar atidėti tam tikrų klausimų svarstymą teigdamas, kad šiuo metu yra svarbesnių klausimų politinėje darbotvarkėje. Tai reiškia, kad jeigu teisinio pripažinimo ar kitokių įstatymų pokyčių tikisi ne viena visuomenės grupė, darbotvarkės prioritetai gali sulaukti nepritarimo. Iš to kyla, kad Pettitas nepasiūlo ir ko reikėtų imtis kilus piliečių nepasitenkinimui ekspertiniu elitu. Žinome, kad, kilus vienokio ar kitokio pobūdžio krizėms, valdžios atstovai savo sprendimams ieško ekspertinės atramos. Politinio ir ekspertinio elito artikuluojami sprendimai ir jų motyvai ne visuomet piliečių yra suprantami ir palaikomi. Ekspertinio autoriteto krizė taip pat yra bendrai vertinamų visuomeninių principų stokos išdava. Taigi, užginčijimas kaip instrumentinė dorybė gali suteikti forumą diskusijai ir tokiu būdu paskatinti skirtingų pilietinių grupių įsitraukimą, tačiau stokoja pozityvaus turinio, kuris leistų kurti savitarpio supratimą ir gebėtų vienyti kriziniu laikotarpiu.

Išvados

Respublikoniškai sutvarkyta politinė sistema gali padėti spręsti pilietinio dalyvavimo problemą. Laisvė nuo dominavimo suteikia teises, institucines ir socialines paskatas įsitraukti į pilietinį gyvenimą. Atrasdamas, kad asmuo ir jo pasirinkimai yra susiję su veikimu, Pettitas kuria alternatyvią laisvės sampratą, kuri nesudaro sąlygų jo laisvei vienur, kad galėtų kompensuoti kitur. Nors dominavimo nebuvimas yra sutvirtintas įstatymais, jo sargybiniais yra patys piliečiai kultivuodami dorybes. Budrumo dorybė įpareigoja piliečius nuolat domėtis politiniais reikalais ir svarstyti apie jiems rūpimus klausimus, o

aptikus savų interesų ir įstatymų ar valdžios veiksmų neatitiktį piliečiai yra įgalinti juos užginčyti. Laisvės nuo dominavimo teorija pasižymi tuo, kad atrandama tiesioginė sąsaja tarp laisvės užtikrinimo ir socialinių įsipareigojimų, todėl remiantis ja iš esmės sujungiamą ir apsaugoma daugelis žmogaus gyvenimą sudarančių sričių: jo asmeniniai sprendimai, santykiai su kitais, padėtis visuomenėje ir valstybėje. Taip dominavimo nebuvimo kriterijus tampa matu teisingumui valstybėje įvertinti ir jam kurti. Tad respublikonų pasiūlomos priemonės leidžia piliečiams keisti politinę erdvę.

Vis dėlto laisvės nuo dominavimo teorija negali sušvelninti politinės visuomenės susiskaldymo. Taip yra todėl, kad Pettitas šios problemos nemato. Jis tiki, kad respublikos pilietis yra racionalus agentas, įtarpintas visuomenėje ir susitapatinęs su valstybe bei jos institucijomis. Tai lemia, kad jis neatkreipia dėmesio į emocijų reikšmę politinėje erdvėje ir galimą neproporcingą ir netgi destruktivią piliečių reakciją į valdžios sprendimus ar kitos visuomenės grupės veiksmus, todėl jis nesiima ieškoti būdų emocijas suvaldyti ar nukreipti. Pettitas neįvertina tokios galimos piliečių disociacijos su kitais bendrapiliečiais ir valdžios institucijomis, ar episteminio autoriteto krizės, kai įprastos pilietinės idėjos nebetenka prasmės. Nors dorybės neutralumas yra naudingas piliečių įvairovei, vis dėlto savaime netampa pagrindu susikalbėti. Vadinasi, laisvės nuo dominavimo teorija geba įgalinti skirtingas socialines grupes, tačiau stokoja dėmesio priemonėms, galinčioms sumažinti visuomenės grupių ir valdžios atskirtį.

Literatūra

- Anscombe, G. E. M., 2000. *Intention*. Cambridge: Harvard University Press.
- Benson, J., 2023. Democracy and the Epistemic Problems of Political Polarization. *American Political Science Review* 118 (4): 1719–1732. <https://doi.org/10.1017/S0003055423001089>
- Bikauskaitė, R., 2011. Rūpestis ir pilietiškumas. *Problemos* 79: 15–27. doi:10.15388/Problemos.2011.0.1330
- Bose, A., 2024. Vigilance as a Practice of Postcolonial Freedom. *American Political Science Review* 118 (4): 1614–1627. <https://doi.org/10.1017/S0003055423000928>
- Carter, I., 2001. Review of A Critique of Freedom as Non-Domination, by Philip Pettit. *The Good Society* 9 (3): 43–46. <http://www.jstor.org/stable/20710980>
- Ciżewska-Martyńska, E., 2021. Augustine and Polish Republicans on the Fragility of Liberty: Questions for Today. In: *Augustine in a Time of Crisis: Politics and Religion Contested*, eds. B. Z. Kabala, A. Menchaca-Bagnulo, N. Pinkoski. Cham: Palgrave Macmillan, 303–320. https://doi.org/10.1007/978-3-030-61485-0_17
- Dagger, R., 2002. Republican Citizenship. In: *Handbook of Citizenship Studies*, eds. B. S. Turner, E. F. Isin. London: Sage Publications Ltd, 145–157. <https://doi.org/10.4135/9781848608276>
- Galston, W. A., 1988. Liberal Virtues. *American Political Science Review* 82 (4): 1277–1290. <https://doi.org/10.2307/1961760>
- Glascocock, J. S. P., Tenenbaum S., 2023. Action. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, eds. E. N. Zalta, U. Nodelman. [Online]. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/action/> [žiūrėta 2024 m. liepos 16 d.].
- Harbour, M. D., 2012. Non-domination and Pure Negative Liberty. *Politics, Philosophy & Economics* 11 (2): 186–205. <https://doi.org/10.1177/1470594X11416781>
- Honohan, I., 2017. Liberal and Republican Conceptions of Citizenship. In: *The Oxford Handbook of Citizenship*, eds. A. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad, M. Vink. Oxford: Oxford University Press, 83–106. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198805854.001.0001>

- Kymlicka, W., 2002. *Contemporary Political Philosophy: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kohn, M., 2024. The Common Good. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, eds. E. N. Zalta, U. Nodelman. [Online]. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/common-good/> [žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 21 d.].
- Laborde, C., 2008. *Critical Republicanism: The Hijab Controversy and Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Lamont, J., Favor, C., 2017. Distributive Justice. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, eds. E. N. Zalta, U. Nodelman. [Online]. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/justice-distributive/> [žiūrėta 2024 m. liepos 21 d.].
- Lovett, F., 2010. *A General Theory of Domination and Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Lovett, F., 2022. Republicanism. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, eds. E. N. Zalta, U. Nodelman. [Online]. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/republicanism/> [žiūrėta 2024 m. liepos 10 d.].
- Lovett, F., Pettit, P., 2018. Preserving Republican Freedom: a Reply to Simpson. *Philosophy & Public Affairs* 46 (4): 1–21. <https://doi.org/10.1111/papa.12126>
- Macedo, S., 1990. *Liberal Virtues: Citizenship, Virtue, and Community in Liberal Constitutionalism*. Oxford: Clarendon Press.
- Nussbaum, M. C., 2013. *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*. Cambridge & London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Pettit, P., 1996. Freedom as Antipower. *Ethics* 106 (3): 576–604. <http://www.jstor.org/stable/2382272>
- Pettit, P., 1997. *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Pettit, P., 2008. Three Conceptions of Democratic Control. *Constellations* 15 (1): 46–55. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2008.00473.x>
- Pettit, P., 2012. *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pettit, P., 2014. *Just Freedom: A Moral Compass for a Complex World*. New York & London: W. W. Norton & Company.
- Pettit, P., 2021. Lockdown, Breakdown and Trust: a Reply to Paul Faulkner. *Global Discourse* 11 (3): 517–524. <https://doi.org/10.1332/204378921X16158526329286>
- Phillips, A., 2000. Feminism and Republicanism: is this a Plausible Alliance? *Journal of Political Philosophy* 8 (2): 279–293. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9760.00103>
- Pocock, J. G. A., 1981. Virtues, Rights, and Manners: a Model for Historians of Political Thought. *Political Theory* 9 (3): 353–368. <https://www.jstor.org/stable/191094>
- Sandel, M. J., 1984. The Procedural Republic and the Unencumbered Self. *Political Theory* 12 (1): 81–96. <http://www.jstor.org/stable/191382>
- Skinner, Q., 1984. The Idea of Negative Liberty: Philosophical and Historical Perspectives. In: *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*, eds. R. Rorty, J. B. Schneewind, Q. Skinner. Cambridge: Cambridge University Press, 193–221. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534>
- Steward, H., 2012. Actions as Processes. *Philosophical Perspectives* 26 (1): 373–388. <https://doi.org/10.1111/phpe.12008>
- Wall, S., 2003. Freedom as a Political Ideal. *Social Philosophy and Policy* 20 (2): 307–334. <https://doi.org/10.1017/s0265052503202132>